

موانع حجاب و عفاف و هویت فردی با الگو سوم زن مسلمان

سارا کاووسی^۱

چکیده

حجاب و پوشش بارزترین نشانه‌ی فرهنگی و نماد ملی بوده که به سرعت تحت تأثیر سایر پدیده‌های فرهنگی قرار می‌گیرد. پژوهش حاضر با بررسی موضوع موانع حجاب و عفاف و هویت فردی با الگوی سوم بوده و ضرورت پرداختن به این مساله در این است که بی‌حجابی و بی‌عفتی می‌تواند به طور جدی به هویت ملی آسیب رسانده و به دلیل اهمیتی که در حفظ هویت فردی خانواده و جامعه اسلامی دارد، نیاز به شناخت موانع و ریشه‌یابی کردن است. پژوهش حاضر با استفاده از روش تحلیل مطالعاتی و بررسی متون، دینی آثار تاریخی و مطالعات اجتماعی بررسی شده و مفاهیم مربوط به موانع حجاب و عفاف و هویت فردی الگوی سوم تحلیل و بررسی پرداخته است. نتایج این پژوهش نشان داد که موانع‌های فردی و خانواده و اجتماعی حجاب و عفاف را به بررسی و لذا شناخت این موانع‌ها می‌توانند بهبود محیط خانواده و روابط فردی را تسهیل کرده و به مقابله با آسیب‌های ناشی از بی‌حجابی و بی‌عفت کمک کنند.

کلید واژه ها: الگوی سوم، حجاب، عفاف، هویت فردی

^۱مدرسه علمیه حضرت زینب (س) استان خوزستان شهرستان ایذه
s.kavoshi77@gmail.com

مقدمه

زن از دیدگاه اسلام دارای شخصیتی والا و ارزشمند است که وجود او زینت بخش آفرینش و افق روحش تجلی گاه رحمت و لطافت خلقت می‌باشد. زن مظهر ظرافت و جمال آفرینش است و اصلاح جامعه در مرحله نخست در گروی تقوای زن و پاکدامنی او می‌باشد؛ چرا که سلامت اساسی‌ترین بخش جامعه که خانواده است وابسته به عفت و تقوای اوست. بر همین اساس باید اقرار کرد که زن یکی از مؤثرترین مربیان بشر است که می‌تواند با تربیت فرزندان صالح، امتی را رهایی بخشد و جامعه‌ای را نجات دهد. از این رو جایگاه بسیار والای این گوهر ارزشمند آفرینش اقتضا می‌کند که در صدف حجاب قرار گیرد تا ارزش حقیقی او حفظ شود. یکی از فلسفه‌های اصلی حجاب و پوشش برای زن در اسلام چیزی جز حفظ ارزش‌های والای زن نمی‌باشد. با تأمل در آیات قرآن و احادیث معصومین علیهم السلام در می‌یابیم که اصل پوشش امری ذاتی و فطری برای انسان به شمار می‌رود و برهنگی، فتنه‌ای است که انسان در اثر وسوسه‌های شیطان به آن دچار می‌شود و جامعه و خویشان را به آسیب‌های فراوان دچار می‌کند.

مقام معظم رهبری درباره حجاب می‌فرماید: «ما بایستی زن را، هم باحجاب نشان بدهیم، هم سرشار از ارزش‌هایی که اسلام و انقلاب برای او در نظر گرفته است... مهم‌ترین مسأله، آن گوهر عفت زن، آن عضو اصلی و رکن اساسی خانواده بودن، آن عضو اصلی و رکن اساسی فعالیت‌های جامعه بودن، آن تأثیر زن در رشد جامعه و رشد مردان، آن تأثیر زن در واقعیت‌های گذشته ما از قبیل انقلاب و جنگ و غیره است.»

چنان که مقام معظم رهبری نیز در سخنان یاد شده تأکید فرمودند، یکی از حوزه‌های مهمی که امروز رسانه ملی در جهت ارتقای جایگاه و شخصیت زن در جامعه اسلامی باید به آن بپردازد، ترویج و نهادینه‌سازی فرهنگ عفاف و حجاب با بهره‌گیری از ابزار هنر و جذابیت‌های رسانه‌ای است.^۱

^۱ سخنان مقام معظم رهبری در دیدار با مدیران و برنامه سازان کشورهای مختلف، ۱۳۸۵/۲/۲۶؛ در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای

مفهوم‌شناسی

الگو سوم

زن در تعریف غالباً شرقی، همچون عنصری در حاشیه و بی نقش در تاریخسازی، و در تعریف غالباً غربی، به مثابه ی موجودی که جنسیت او بر انسانیتش می‌چربد و ابزاری جنسی برای مردان و در خدمت سرمایه داری جدید است، معرفی می‌شد. شیرزنان انقلاب و دفاع مقدس نشان دادند که الگوی سوم، «زن نه شرقی، نه غربی» است. زن مسلمان ایرانی تاریخ جدیدی را پیش چشم زنان جهان گشود و ثابت کرد که می‌توان زن بود، عفیف بود، محجبه و شریف بود و در عین حال، در متن و مرکز بود. می‌توان سنگر خانواده را پاکیزه نگاه داشت و در عرصه ی سیاسی و اجتماعی نیز سنگرسازیهای جدید کرد و فتوحات بزرگ به ارمغان آورد. زنانی که اوج احساس و لطف و رحمت زنانه را با روح جهاد و شهادت و مقاومت درآمیختند و مردانه‌ترین میدان‌ها را با شجاعت و اخلاص و فداکاری خود فتح کردند.^۱

حجاب در لغت

حجاب به معنای پوشش و آن چه به وسیله آن، خود را می‌پوشانند و نیز حایل بین دو چیز آمده است. جمع حجاب به معنا حجب است.^۲

حجاب در اصطلاح

در اصطلاح واژه‌ی حجاب بیشتر در مورد پوشش زن به کار می‌رود که به این معنا (پرده) یعنی در پشت پرده بودن زن. آنچه امروزه از کلمه‌ی حجاب برداشت می‌شود، کمی متفاوت از کاربرد آن در گذشته است. امروزه حجاب یعنی پوشش برای زنان، شاید به اعتبار پشت پرده واقع شدن زن باشد، به گفته‌ی مرحوم شهید مطهری (ره) معنای اصطلاحی حجاب بیشتر در عصر ما پیدا شده است، اما فقها در کتب فقهی از واژه «ستر» به معنای پوشش استفاده می‌کنند و کم‌تر از کلمه‌ی حجاب به معنای پوشش استفاده می‌نمایند.^۳

^۱ بانکی پورفرد امیرحسین، *نقش و رسالت زن الگوی زن برگرفته بیانات حضرت آیت الله العظمی سید علی خامنه‌ای*، ج دوم، تهران: مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، انتشارات انقلاب اسلامی، ۱۳۹۳.

^۲ ابن منظور، محمد بن مکرم، *لسان العرب*، ص: ۳۶، ج ۴، بیروت: دار صادر، ۲۰۰۰م.

^۳ پریوند فریده، *معناشناسی عفاف در قرآن و حدیث*، تهران: ص ۲، ۱۳۸۶.

عفاف

عفاف به معنی رعایت حد و مرزها در روابط انسانی است به نوعی که هیجانات و احساسات و تمایلات انسانی، موجب تجاوز از مرزهای حق و عدالت و اخلاق نشود. عفاف و پاک دامنی یکی از مهم‌ترین نشانه‌های حیات جامعه اسلامی است.

«عفاف» با فتح حرف اول، از ریشه «عفت» است. «عفت، پدید آمدن حالتی برای نفس است که به وسیله آن از فزون خواهی شهوت جلوگیری شود»^۱

واژه «عفاف» به فتح عین، مصدر ماده «عف» است که مصدر دیگر آن، «عفه» است و این دو دقیقاً به یک معنایند و به جای یکدیگر به کار می‌روند. کتاب «العین»، عفت را این گونه معنی کرده: «العفه الکف عما لا یَحِلُّ؛ عفت، خودداری از چیزی است که حلال نباشد»^۲.

ابن منظور در تعریف واژه «عفاف» می‌نویسد: «خودداری از عمل یا سخنی که حلال و نیکو نیست»^۳.

«راغب اصفهانی» نیز مینویسد: «العَفَّة حصول حاله للنفس تمنع بها عن غلبه الشهوة؛ عفت حالت درونی و نفسانی است که به وسیله آن از غلبه شهوت جلوگیری میشود و در ادامه می‌افزاید و أصله الإقتصار علی تناول الشيء القلیل؛ اصل، آن اکتفا به بهره‌مندی کم از چیزی است»^۴.

«عفاف» یا «عفت» به معنای اصطلاحی، آن از فضایل اخلاقی است که همواره در تعالیم اسلامی جایگاه والایی داشته و توجه خاصی به آن شده است. در روایات متعددی، «عفاف» بهترین عبادت شمرده شده^۵.

و امیرمؤمنان، حضرت علی‌الا آن را بهترین خوی و خصلت و سر منشأ هر خیر و نیکی خوانده و مقام و منزلت عقیف را با مقام شهید در راه خدا مقایسه کرده است^۶.

^۱ راغب اصفهانی، حسین بن محمد، *المفردات فی غریب القرآن*، ج ۱، ص ۱۲۲، بی‌جا، بی‌تا.

^۲ فراهیدی خلیل بن احمد، *العین تحقیق مهدی المنزومی و ابراهیم السامرائی*، ج ۱، ص ۹۲، بی‌جا، بی‌تا.

^۳ ابن منظور، محمد بین مکرم، *لسان العرب*، ج ۹، ص ۲۵۳، بیروت: دار صادر، ۲۰۰۰م.

^۴ راغب اصفهانی، حسین بن محمد، *المفردات فی غریب القرآن*، ج ۱، ص ۵۷۳، بی‌جا، بی‌تا.

^۵ کلینی رازی محمد بن یعقوب، *کافی*، ج ۲، صص ۸۰ - ۷۹، بی‌جا، بی‌تا.

^۶ *نهج البلاغه*، مترجم: احمد فیض الاسلام، ص ۴۷۹ تا ۴۸۰

عفاف و عفت از اصطلاحاتی است که در علم اخلاق نیز از آن بحث می شود و علمای اخلاق در تعریف آن گفته اند: «عفت آن است که قوه شهویه در خوردن و نکاح امور جنسی از حیث کم و کیف مطیع و فرمان بر عقل باشد و از آنچه عقل نهی می کند، اجتناب کند و این همان حد اعتدال است که عقل و شرع پسندیده است».^۱

استاد مطهری، «عفاف» را این گونه تعریف می کند: «عفاف و پاک دامنی حالتی نفسانی است؛ یعنی رام بودن قوه شهوانی تحت حکومت عقل و ایمان، تحت تأثیر قوه شهوانی نبودن، شره نداشتن.» عفت در حقیقت، کنترل شهوت است و شهوت در لغت یک مفهوم عام دارد که هرگونه خواهش نفس و میل و رغبت به لذات مادی را شامل می شود. شهوت مفهومی خاص هم دارد که همان شهوت جنسی است.^۲

هویت فردی

هویت فردی به معنای مجموعه عناصری از شخصیت فرد است که به وی امکان می دهد تا موضع خود را نسبت به جهان و دیگر انسان ها مشخص کند فرد صاحب، هویت تصویری خاص و روشن از خود جامعه و جهان داشته و دارای نظام ارزشی معینی است که در آن خوب ها و بد ها و باید ها و نبایدها جایگاه خود را دارند از این رو چنین فردی در قبال مسائلی که با آن روبرو می شود بلا تکلیف نیست به طور خلاصه این فرد دارای معیار درونی است.^۳

موانع حجاب و عفاف را می توان به سه بعد فردی، خانوادگی، اجتماعی تقسیم کرد:

موانع فردی حجاب و عفاف

این موانع از خود فرد سرچشمه می گیرد قرآن کریم می فرماید «ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ: فساد و تباهی در خشکی و دریا به دست مردم در اثر گناهانشان پدیدار گشت».^۴

به طور کلی انسان متفکر در چرخه هستی است که نظام فکری او با اهداف آفرینش و جهان بینی اش هم خوانی دارد و رفتارها و دیدگاه هایش به گونه ای مستقیم در اجتماع اثر می گذارد

^۱ مجتبیوی مجتبی، شیعه، ج ۲، ص ۱۵. بیجا، بی تا.

^۲ رشکیانی مهدی، عفاف و برنامه های نمایشی رسانه، قم: صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، مرکز پژوهش های اسلامی، ص ۵۲ تا ۵۳، ۱۳۹۳ ه. ش.

^۳ انصاری زهرا، اسکویی نسرين، هویت تهران، مرکز فرهنگی و انتشارات ایتا، ۱۳۸۰. ص ۳۵

^۴ روم: ۴۱

هجوم رسانه‌ای گسترده دشمن به فرهنگ عفاف و حجاب و برنامه‌ریزی دقیق و حساب شده‌اش برای تضعیف این فرهنگ غفلت می‌شود.

مقام معظم رهبری در یکی از سخنان خود در این باره می‌فرماید:

غفلت از روحیه جهادی و ایثار، غفلت از تهاجم فرهنگی دشمن، غفلت از در کمین بودن دشمن، غفلت از نفوذ دشمن در فضای رسانه‌ای کشور و ... این‌ها گناهان ماست. این‌ها نقاط ضعف ماست.^۱

گفتنی است در حال حاضر، رسانه‌های وابسته به نظام سلطه مقابله با فرهنگ عفاف و حجاب را از دو راه دنبال می‌کنند؛ یکی، ترویج فرهنگ برهنگی و ولنگاری در رابطه با جنس مخالف با پخش برنامه‌های نمایشی غیراخلاقی و مبتذل و دیگری، القای شبهه و تردید درباره فرهنگ اسلامی حجاب و عفاف در قالب خبرها، تحلیل‌ها و مستندهای جهت دار. شبکه‌های ویژه پخش فیلم و سریال مانند «فارسی وان» و «من و تو ۱»، راه نخست و شبکه‌های خبری تحلیلی مانند «بی. بی. سی فارسی» و «صدای امریکا فارسی» راه دوم را دنبال می‌کنند. با توجه به مطالب یاد شده، لازم است که هرگونه سیاست‌گذاری و برنامه‌سازی در زمینه گسترش فرهنگ و عفاف در جامعه با توجه به برنامه‌ها و اهداف رسانه‌های بیگانه و در جهت خنثاسازی اقدام‌های مخرب آن‌ها انجام شود.^۲

تعهد

فردی که به فعالیت‌های متعارف در زندگی روزمره پایبند باشد به منظور حفظ موقعیتی که با تلاش برای خود به دست آورده کج رفتاری نمی‌کند و خود را به خطر نمی‌اندازد بیشتر افراد می‌خواهند آینده خوبی داشته باشند و برای این، منظور، شیوه زندگی متعارف را دنبال می‌کنند از دیدگاه نظریه نظارت اجتماعی عمل‌کننده هزینه‌ها و منافع برآمده از هر عمل خود را می‌سنجد و برپایه آن دست به انتخاب می‌زند اکنون اگر هزینه کج رفتاری سنگین باشد فرد تلاش مضاعفی نشان داده تا از آن پرهیز کند.

^۱ سخنان رهبر معظم انقلاب در دیدار با مسئولان نظام جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۰/۵/۱۶؛ در: پایگاه

اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای

^۲ شفیعی سروستانی ابراهیم، *آیین برنامه‌سازی درباره فرهنگ عفاف و حجاب*، قم: صدا و سیمای جمهوری

اسلامی ایران، مرکز پژوهش‌های اسلامی ۱۳۹۱. ص ۴۹

تاریخچه پیدایش و ترویج پدیده بدحجابی در ایران نشان می‌دهد که برخورد مسئولین ذی ربط در راستای زمان نسبت به این، پدیده با دگرگونی بسیاری همراه است و یکی از مهمترین این دگرگونی‌ها در زمینه برخورد با بدحجابان در بوده بهره‌گیری آن‌ها از فرصت‌های شغلی و امکان حضور در اماکن گوناگون مانند، اداره‌ها فروشگاه‌ها، رستوران‌ها و غیره بوده. است در اوایل دوره شروع بدحجابی که عمدتاً از سال ۱۳۶۲ آغاز می‌شود صدور اطلاعیه‌ها و اعمال نظارت‌های جدی مبنی بر محروم کردن زنان بدحجاب از حضور در اماکن مختلف صورت گرفت که این محرومیت به معنای از دست دادن موقعیت‌های گوناگون حضور اجتماعی و در پی آن بالا رفتن هزینه کج رفتاری برای بدحجابان تلقی می‌شد در این دوران بدحجابان احساس انزوای زیادی داشتند و بسیاری از ادارات اماکن اقامتی و فروشگاه‌ها در عمل از پذیرش بانوان بدحجاب خودداری می‌کردند؛ اما هم اکنون در بسیاری از اداره‌های، دولتی اختلاط بی‌مورد و غیر ضروری دیده می‌شود؛ از این رو یکی از ریشه‌های افزایش بدحجابی در کشور را می‌توان نبود یا کاهش نظارت حکومتی بر چگونگی پوشش زنان در حضور ایشان در عرصه‌های گوناگون اجتماعی به ویژه حوزه‌های کاری و آموزشی دانست.^۱

توسعه نهضت صنعتی در اروپا

از اواخر قرن نوزدهم، مسیحی وقتی نهضت صنعتی در اروپا گسترش پیدا کرد و زنان برای همکاری با مردان به کارخانه‌ها روی آوردند مسأله تساوی حقوق زن و مرد مطرح شد و پس از آن، اصطلاح «آزادی بدون قید و شرط زنان» طرفدارانی پیدا کرد. آرام آرام گسترش نهضت صنعت در اروپا وسیله‌ی آسان و ارزانی برای به اسارت درآوردن زنان گردید؛ چرا که شرط حضور زنان در بازار کار برابری آن‌ها با مردان بود و در نتیجه به تحلیل رفتن ارزش‌های واقعی زن منجر گردید.

جنگ جهانی دوم

جنگ جهانی دوم به دلیل بزرگی و گستردگی‌اش آثار منفی فراوانی بر جای گذاشت. آثار شوم و عوارض وحشتناک آن تنها به تخریب منابع اقتصادی و توان مالی کشورهای درگیر خلاصه نگردیدند، بلکه به خاطر کشته شدن افراد و متلاشی شدن خانواده ضربه‌های سنگینی بر

^۱ سبحانی‌نیا محمد، *انتخاب من پرسش‌هایی درباره حجاب*، قم: انتشارات کتاب جمکران چاپخانه پاسدار اسلام:

چاپ دوم تابستان ۱۳۹۹ ص ۱۸۴ تا ۱۸۵

عرصه‌های اجتماعی و فرهنگی وارد گردیدند. ارزش‌های اخلاقی به کلی فروپاشیدند و در مقابل بی‌بند و باری و فساد اخلاقی ترویج یافت از این رو برخی می‌گویند: جنگ بین‌المللی دوم روابط خانوادگی را متلاشی کرد این جنگ ارزش‌های سنتی و مذهبی و مراسم و رسوم و اخلاق و معنویت اجتماعی را در هم ریخت.»

گسترش بازار مصرف

غرب برای تسلط بر کشورهای مسلمان به این دستور قدیمی که زن " را در دست بگیریم، همه چیز به دنبال آن خواهد آمد عمل کرده است. کشفیات جدید جامعه‌شناسان فقط کاری که کرده، به این فرمول قدیمی روش خاص عملی بخشیده است استعمار با تکیه بر پیشرفت‌های علمی - صنعتی خود یا فرهنگ تجدد و مصرف و فساد را به جای آموزش مبانی تکنولوژیکی و علوم قالب می‌کند یا همراه وسایل صنعتی به انتشار فرهنگ خود دست می‌زند.^۱

نتیجه

پس حجاب از ضروریات و بایدهای دینی و از واجبات الهی قانونی است که تخطی از آن یک گناه و جرم محسوب می‌شود حجاب در تمام ملل دینی و غیر دینی دارای پیشینه زیادی است و یک ارزش اجتماعی برای زن مطرح بوده نه یک محدودیت حجاب آرامش روانی رشد معنویت، استحکام خانواده سلامت اقتصادی و علمی منع از فرزندان نامشروع و بی‌سرپرست، موضع سیاسی اسلام در برابر بیگانگان حفظ عزت و کرامت زن و جلوگیری از آزار او و سوء استفاده از شخصیت وی را در پی دارد. موانع حجابی و عفاف به طور کلی در سه بعد فردی، خانوادگی و اجتماعی قابل بررسی است. در بعد فردی موانع حجاب به عوامل مهمی چون نا آگاهی از فلسفه حجاب، ضعف ایمان و تقوا و وسوسه‌های شیطانی و هوای نفس انسان، گرایش به تقلید کورکورانه و نگرش سطحی، فخر فروشی مدگرایی و می‌توان اشاره نمود. در بعد خانوادگی موانع حجاب و عفاف ضعف خانواده در هدایت و نظارت، تربیت نادرست خانواده و ضعف غیرت و ... می‌توان اشاره کرد و در بعد اجتماعی حجاب و عفاف عبارتند از: عدم نظارت سیاسی‌گذاران فرهنگی، تکنولوژی جدید رسانه، روش‌های غلط در دفاع از حجاب، پیشرو جلوه

^۱ محمدی حاجی، زمینه‌های روانشناختی و جامعه‌شناختی بدحجابی از دیدگاه قرآن، علوم قرآن و حدیث:

قرآن کوثر، نیمه دوم بهار و نیمه تابستان ۹۲ سال ۱۳ شماره. ۶۴ ص

دادن فرهنگ و نیمه فرهنگ سودجویی کارخانه‌داران، پس از انقلاب صنعتی، تهاجم فرهنگی غرب و خودباختگی کشورها و ... که در این مقاله بررسی شده است.

منابع

۱. قرآن کریم
۲. نهج البلاغه
۳. انصاری زهرا، اسکویی نسرین، هویت تهران، مرکز فرهنگی و انتشارات ایپتا، ص ۳۵، ۱۳۸۰ ه. ش.
۴. ابن منظور، محمد بین مکرّم، لسان العرب، ص: ۳۶، ج ۴، بیروت: دار صادر، ۲۰۰۰ م.
۵. ابن منظور، محمد بین مکرّم، لسان العرب، ج ۹، ص ۲۵۳. بیروت: دار صادر، ۲۰۰۰ م.
۶. بانکی پور فرد امیرحسین، نقش و رسالت زن حجاب و عفاف در سبک زندگی ایرانی-اسلامی برگرفته بیانات حضرت آیت الله العظمی سید علی خامنه‌ای (مدظله العالی) تهران پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، انتشارات انقلاب اسلامی، صص ۸۴ تا ۸۵، ۱۳۹۳ ه. ش.
۷. پیروند فریده، معناشناسی عفاف در قرآن و حدیث، تهران، ص ۲، ۱۳۸۶ ه. ش.
۸. حق شناس سید جعفر، نظام اسلامی و مسأله حجاب (مجموعه مقالات و گفتگوها) قم: شورای عالی حوزه علمیه، مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواران، مرکز تحقیقات زن و خانواده، ص ۴۵ تا ۴۷، ۱۳۹۵ ه. ش.
۹. داوری دولت آبادی عماد، ترگل، ص ۴۹، قم: اعتلای وطن ۱۳۹۶ ه. ش.
۱۰. رهبری روح‌الله، چند پرسش و پاسخ درباره حجاب، قم: پیام مقدس، صص ۱۱۰، ۱۳۸۹ ه. ش.
۱۱. رهبری روح‌الله، چند پرسش و پاسخ درباره حجاب، قم: پیام مقدس، صص ۱۱۲ تا ۱۱۴، ۱۳۸۹ ه. ش.
۱۲. رهبری روح‌الله، چند پرسش و پاسخ درباره حجاب، قم: پیام مقدس، صص ۱۰۸ تا ۱۱۲، ۱۳۸۹ ه. ش.
۱۳. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، ج ۱، ص ۵۷۳، بی جا، بی تا.
۱۴. رشکیانی مهدی، عفاف و برنامه‌های نمایشی رسانه، قم: صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، مرکز پژوهش‌های اسلامی، ص ۵۲ تا ۵۳، ۱۳۹۳ ه. ش.
۱۵. سبحانی‌نیا محمد، انتخاب من پرسش‌هایی درباره حجاب، قم: انتشارات کتاب جمکران چاپخانه پاسدار اسلام: ص ۱۸۴ تا ۱۸۵، چاپ دوم تابستان ۱۳۹۹ ه. ش.
۱۶. سبحانی‌نیا محمد، انتخاب من چند پرسش‌هایی درباره حجاب، ص ۱۹۱، قم: انتشارات کتاب جمکران ۱۳۹۹ ه. ش.
۱۷. شفیعی سروستانی ابراهیم، آیین برنامه‌سازی درباره فرهنگ عفاف و حجاب، قم: صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، مرکز پژوهش‌های اسلامی ص ۴۹، ۱۳۹۱ ه. ش.
۱۸. صفی‌یاری مسعود، راز حجاب به سفارش ستاد احیاء امر به معروف و نهی از منکر. قم: انتشارات نور السجاد، ص ۱۵۹ تا ۱۶۱، ۱۳۸۹ ه. ش.
۱۹. کلینی رازی محمد بن یعقوب، کافی، ج ۲، صص ۸۰ - ۷۹. بی جا، بی تا.
۲۰. کوهی محمدرضا، آسیب‌شناسی شخصیت و محبوبیت زن، ص ۵۳، قم: اتقان ۱۳۸۴ ه. ش.
۲۱. محمدی علی، حجاب: از پیشینه تا پیامدها، مشهد: انتشارات قدس رضوی، ص ۴۲ تا ۴۵، ۱۳۹۱ ه. ش.
۲۲. مجتبی‌ی مجتبی، شیعه، ج ۲، ص ۱۵. بیجا، بی تا.

۲۳. محمدی حاجی، زمینه‌های روانشناختی و جامعه‌شناختی بدحجابی از دیدگاه قرآن، علوم قرآن وحدیث: قرآن کوثر، نیمه دوم بهار و نیمه تابستان ۹۲ سال ۱۳ شماره ۶۴ ص
۲۴. سخنان رهبر معظم انقلاب در دیدار با مسئولان نظام جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۰/۵/۱۶؛ در: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۳۳۴۰>
۲۵. مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما مروارید عفاف (کاوشی در حیا، غیرت و حجاب) مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان، ۱۳۸۶ ص ۳۲ تا ۳۳.